

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Psühholoogia instituut

Elisabeth Kendrali

**TÕSIMÄNGULISES TARKVARAS LAPSAVATARIDE TAGASISIDESTATUD
KÜSITLEMISE MÕJU PÄRIS LASTE KÜSITLEMISE KVALITEEDILE**

Uurimistöo

Juhendaja: Annegrete Palu, MA

Tartu 2018

Tõsimängulises tarkvaras lapsavataride tagasisidestatud küsitlemise mõju päris laste küsitlemise kvaliteedile

KOKKUVÕTE

Antud uurimuse eesmärgiks oli välja selgitada, kas tagasisidestatud tõsimänguline EIT küsitlustreening parandab reaalses küsitlussituatsioonis lapsega läbiviidud intervjuu kvaliteeti. 61 katseisikut (47 naist, $M_{vanus} = 23.38a$, $SD = 3.83$), kelle andmeid analüüsi, küsitlesid küsitlemistreeningus kuut lapsavatari võimaliku seksuaalse väärkohtlemise kohta ning nädala pärast küsitlesid nad kahte last lasteaias korraldatud sündmuse kohta. Uuringus leiti, et treeningus tagasisidestatud katseisikud kasutasid rohkem soovitatud küsimusi ($p < .01$, $\eta^2 = .11$), kui treeningus tagasisidet mittesaanud grupp. Lastelt saadud tõeste detailide osakaal katsegruppide vahel ei erinenud ($p = .74$, $\eta^2 < .01$). Tulemustest selgub, et EIT mõju kandub üle ka pärielus tehtavatele intervjuudele. Seetõttu võib see olla efektiivne treeningmeetod, kuid tuleb selgitada, kas sarnane mõju avaldub ka tarkvara teistesse keeltesse kohandamisel ning politseiuurijatest valimiga.

Märksõnad: *ülekuulamise kvaliteet, küsitlustreening, tagasiside, lapstunnistajad, tõsimängud, laste seksuaalse väärkohtlemise menetlus*

**The effects of serious gaming simulation of child sexual abuse interviews with avatars
paired with feedback on interview quality with real children**

ABSTRACT

The purpose of the current study was to examine whether it is possible to generalize the effects of simulated interview trainings with avatars to real interviews with children. 61 participants (47 women, $M_{age} = 23.38a$, $SD = 3.83$), whose data was analysed, participated in an interview training with six allegedly sexually abused child avatars, using EIT serious gaming software. A week later they interviewed two children each about an event organized in the kindergarten. The results show that the feedback group used more recommended questions ($p < .01$, $\eta^2 = .11$) than the control group. There was no difference between the groups in the rate of relevant details elicited from children ($p = .74$, $\eta^2 = .01$). This means that the effects of EIT training are generalizable to real interviews. Hence, it is possible to improve the quality of investigative interviews using EIT, but further studies should examine its effects in other language settings and on a sample of police investigators.

Keywords: investigative interview training, child sexual abuse investigation, child witness, serious gaming, feedback, investigative interview quality

SISSEJUHATUS

Politseiuurimise käigus tuleb ülekuulamisel mõnikord tunnistusi anda ka lastel. Eriti olulised on laste endi tunnistused seksuaalse väärkohtlemise juhtumite korral, sest sellistel puhkudel on need tihti ainsateks tõendusjõuga ütlusteks (Lamb, 1994). Laste küsitlemisel aga ei saa alati lähtuda täiesti samadest põhimõtetest, mida kasutatakse täiskasvanute küsitlemisel, näiteks on laste ütluste täpsus suunavate suletud küsimustega palju kergemini mõjutatav kui täiskasvanute ütluste täpsus (Bruck ja Ceci, 1999). Seepärast tuleb kõige tõesemate tunnistuste saamiseks ka ülekuulamisel silmas pidada laste huvisid ja õigusi ning kasutada arengutaset arvestavaid küsitlemismeetodeid (Lamb, Sternberg ja Esplin, 2000). Kohased küsitlusmeetodid ei taga mitte ainult õiglase kohtumõistmise jaoks vajalikke tõeseid ütlusi, vaid võivad omakorda olla kasulikud ka menetlejate väljaõppeks kasutatavate juhendite väljatöötamisel. Milne ja Bull (2003) järgi on ülekuulamist hõlbustavad juhendmaterjalid olulised küsitlemise kvaliteedi tõstmiseks, sest need aitavad menetlejal olla ülekuulamisel rohkem struktureeritud, arvestada alaealise arenguliste iseärasustega, vältida lapse teisest ohvrustamist ning ülekuulamise negatiivseid tagajärgi, muutes seeläbi õigsussüsteemi töö efektiivsemaks.

Juhendite järgimine on eriti oluline seksuaalselt väärkoheldud laste ülekuulamisel. Laste küsitlemise teemalistest uuringutest selgub, et seksuaalselt väärkoheldud laste küsitlemisel kasutavad uurijad rohkem suletud küsimusi, võrreldes vaba meenutamist võimaldavate küsimustega (Westcott ja Kynan, 2006). See aga ei ole kuigi efektiivne, sest on leitud, et lapsed vastavad avatud ning vaba meenutamist võimaldavatele küsimustele pikemalt kui suletud ning valikvastustega küsimustele (Feltis, Powell, Snow ja Hughes-Scholes, 2010; Lamb jt, 2000). Veel enam - avatud küsimustele ei vasta lapsed mitte ainult pikemalt, vaid sellistele küsimustele saadakse vastuseks ka suuremal määral tõeseid detaile (nt Fisher ja Geiselman, 1992; Gagnon ja Cyr, 2017; Hershkowitz, Lamb, Sternberg ja Esplin, 1997).

Uuringutes klassifitseeritakse küsimuste tüüpe peamiselt soovitatud ning mittesoovitatud küsimusteks. Nagu juba ka ülaltoodust selgub, on laste küsitlemisel olulisimaks soovitatud küsimuste tüüpideks avatud küsimused (nt "Mis edasi juhtus?") ning täielikult vaba meenutust võimaldavad lausungid (nt "Räägi mulle kõik otsast lõpuni."), mis lasevad lapsel üksikasjalikult juhtunut oma sõnadega kirjeldada. Mittesoovitatud küsimuste

tüüpideks on suletud küsimused, nt kas-küsimused ja valikvastustega küsimused. Neid kasutades saadakse lastelt tavaliselt mõnesõnalisi konkreetseid vastuseid spetsiifiliste detailide kohta. Eraldi kategooria moodustavad ka vastuste usaldusväärst kahandavad suunavad küsimused, mis suunavad lapse vastust sellele, mida küsija temalt ootab (nt “Ta sundis sind seda tegema, eks ole?”; Gagnon ja Cyr, 2017). Eestis läbi viidud uuringust selgub, et politseiuurijad kasutavad laste küsitlemisel kõige rohkem just valikvastustega ja suletud küsimusi ning samuti tuleb välja, et uurijaid koolitatakse väga vähe spetsiaalselt laste küsitlemise teemadel (Kask, 2012).

Siiani on uurijaid treenitud järgima struktureeritud küsitlusmeetodeid nagu NICHD protokoll (*National Institute of Child Health and Human Development*; Orbach jt, 2000) ja kognitiivne intervjuu (Fisher ja Geiselman, 1992) ning leitud, et neid kasutades saadakse lastelt rohkem tõeseid detaile kui tavapärasel struktureerimata küsitlemisel (Milne ja Bull, 2003). Veel on uurijate küsitlemisoskusi treenitud mõnenädalaste seminaride käigus, kus küsitlemist harjutatakse kolleegidega rollimänge läbi viies, kuid sellisel harjutamisel on tagasihoidlik mõju reaalses küsitlemissituatsioonis kasutatud küsimustele (nt Aldridge ja Cameron, 1999; Sternberg, Lamb, Davies ja Westcott, 2001). See võib tuleneda asjaolust, et rollimängudes ei vasta täiskasvanud viisil, kuidas lapsed intervjuudes küsimustele vastaksid.

Hoolimata sellest, et eelnevatest uuringutest on teada, millist tüüpi küsimuste kasutamine on laste küsitlemisel efektiivseim, pole uurijate koolitamine nende igapäevatoos kasutatavate küsitlusmeetodite osas kuigi kerge, sest see nõuab lisaressursse. Norras viimase kümne aasta jooksul läbi viidud intervjuude videosalvestiste analüüs näitab, et hoolimata politseiuurijate täiendkoolitamisest küsitlemise ja küsimuste liikide teemal, jäi avatud küsimuste arv hilisemas praktikas madalaks ning valikvastustega küsimuste proportsioon ei vähenenud (Johnson jt, 2015). Küsitlemistreeningute tagasihoidlikust efektiivsusest kõneleb ka Sternberg jt (2001) uuring, millest selgub, et hoolimata inglise ja Wales'i uurijate treenimisest heade küsitluspraktikate teemal, ei paranenud uurijate läbiviidud intervjuude kvaliteet võrreldes nende kolleegide, kes sellist treeningut ei läbinud, intervjuude kvaliteediga. Treeningmeetodite puuduseks võib olla vahetu ning jätkuva tagasisidestamise puudumine kasutatud küsitlusmeetodite ning küsimuste liikide osas, mis on menetlejate oskuste arendamisel kriitilise tähtsusega (Benson ja Powell, 2015; Lamb, Sternberg, Orbach, Esplin ja Mitchell, 2002). Sellise tagasiside pakkumine on reaalses praktikas aga küllaltki ressursimahukas.

Uurijad ei saa kasutatud küsitlusmeetoditele tagasisidet ka päris küsitlussituatsioonides. Enamikel juhtudest pole võimalik määrata, milline on ülekuulatava meenutatud detailide õigsus, sest ei saa täie kindlusega öelda, mis ülekuulatavaga tegelikult juhtus. Üheks võimaluseks pakkuda treenitavatele vahetut tagasisidet kasutatud küsimuste ja saadud detailide õigsuse kohta on kasutada küsitlemise treenimisel tõsimänge (*serious gaming*), kus on teada tegelik tõde sündmuse kohta - seega ka harjutamise käigus avastatud detailide täpsus. Tõsimängud aitavad läbi päriselu olukorra simuleerimise inimeste sooritusvõimet parandada (Ninaus jt, 2015). Samuti on varasemas metaanalüüsis leitud, et lisaks soorituse parandamisele erinevates valdkondades, säilitatakse tõsimänge kasutades omandatud käitumise muutus ka pikaajalisemalt kui tavapärase meetoditega (nt loengud või lugemine) õpitu (Wouters jt, 2013). Lastelt küsitlemisel saadavate detailide arvu ja õigsust mõjutavad ka lapse vanus ning küsitlemise objektiks olevast sündmusest möödunud aeg (Lamb jt, 2000), mida on küsitlustreeningus reaalseid intervjuusid või nende videosalvestisi kasutades keeruline kontrollida - tõsimängus saab aga lihtsasti ka neid muutujaid kontrollida.

Küsitlemise kvaliteedi tõstmiseks tõsimängu abil on Soomes Åbo Akademi ülikoolis välja töötatud EIT (*Empowering Interview Training*) tarkvara (Santtila, Zappalà ja Pompedda, 2012). Programmis simuleeritakse seksuaalse väärkohtlemise kahtlusega lapse küsitlemise olukorda. Küsitleja loeb kõigepealt läbi eelinfo lapsega juhtunu kohta, misjärel saab ta küsida küsimusi arvutiekraanil nähtavalt lapse näo ja häälega avatarilt. Eksperimentaator kodeerib küsimuse vastavalt kasutatud küsimuse liigile (nt vaba meenutust hõlbustav küsimus) ning sellest lähtuvalt genereerib programm lapse vastuse, tuginedes eelnevate teadusuuringute põhjal koostatud algoritmile, mis võtab arvesse tõenäosust, kuidas laps antud liiki küsimusele vastaks. Küsitleja näeb ning kuuleb vastust ekraanil olevalt avatarilt. Küsitlemise lõppedes on küsitlejal võimalik saada tagasisidet kasutatud küsimuste liikide kohta ning kuna tõsimängus on kõigi avataride "lood" teada, võib küsitleja saada kvalitatiivset tagasisidet ka selle kohta, mis lapsega tegelikult juhtus. Täna on valminud EIT programmist ka eestikeelne versioon.

Pompedda, Zappalà ja Santtila (2015) uurimus EIT efektiivsusest näitas, et need katseisikud, kes said oma küsitlemisele tagasisidet, tegid avataridega juhtunu suhtes õigemaid otsuseid ning kasutasid hiljem rohkem laste küsitlemiseks soovitatud häid küsimusi (avatud, täpsustavad ning vaba meenutust hõlbustavad küsimused) ning vähem mittesovitatud küsimusi (kinnised, suunavad ning ebaselged küsimused) kui need katseisikud, kes tagasisidet ei saanud. Tagasiside seega parandab küsitlemissooritust tõsimängulises

programmis. Lisaks on leitud, et kõige efektiivsem on kombineeritud tagasiside nii lahenduse õigsuse kui ka kasutatud küsimuste liikide kohta (Pompedda, Antfolk, Zappalà ja Santtila, 2017), kuid pole teada, kas see mõju ka reaalsesse küsitlussituatsiooni kanduda võiks.

Käesolevas uuringus keskendutakse EIT tarkvaraga treenimise mõju kandumisele reaalsesse küsitlemisolukorda päris lastega. Uurimistöö on osa uuringust “Küsitlemise kvaliteedi tõstmine simuleeritud intervjuudes kasutades EIT (*Empowering Interview Training*) tõsimängulist tarkvara”, mis on jätk Soomes läbiviidud uuringule “*EIT improving the quality of investigative interviews via simulated interview software*”. Uuringul on Tallinna Meditsiiniuuringute Eetikakomitee kooskõlastus nr 1780 ning seda rahastab Åbo Akademi ülikool. Uuring viidi läbi nii Tallinnas kui ka Tartus. Mina olin antud uuringu raames seotud Tartus tehtud katsetega. Minu panuseks oli katseisikute leidmine, katseagade sobitamine, küsitlemistreeningute läbiviimine koos teise eksperimentaatoriga, lasteaedades mängulise sündmuse läbiviimine, lasteaedades toimuvate intervjuude assisteerimine, andmete analüüs ning uurimistöö kirjutamine.

Antud uurimistöö eesmärgiks on selgitada välja, kas tagasisidestatud küsitlustreening EIT tarkvaraga parandab ka lapsega päriselus läbi viidava küsitlemise kvaliteeti. Et seda kontrollida, püstitatakse eelnevate uuringute tulemustest lähtudes kaks hüpoteesi:

H1: Küsitlemistreeningus tagasisidet saanud küsitlajad kasutavad päriselus laste küsitlemisel suuremal määral soovitatud küsimusi kui küsitlajad, kes treeningus tagasisidet ei saanud.

H2: Küsitlemistreeningus tagasisidet saanud küsitlajad saavad päriselus küsitlemisel lastelt suuremal määral tõeseid detaile uuritava sündmuse kohta kui küsitlajad, kes treeningus tagasisidet ei saanud.

MEETOD

Valim

Uuringus osales 69 üliõpilast Tartu ja Tallinna ülikoolidest (47 naist, $M_{vanus} = 23.38a$, $SD = 3.83$). Iga katseisik küsitles kahte last, seega oli uurimusse kaasatud kahe linna lasteaedadest ka 138 nelja- kuni seitsmeaastast last (62 tüdrukut, laste keskmine vanus kuudes 70.96, $SD = 10.90$), kellel polnud diagnoositud psüühikahäireid. Vigaste helisalvestite või erinevatel põhjustel (nt katseisiku haigestumine või lapse puudumine lasteaiast intervjuu päeval) ärajäänud intervjuude tõttu kasutasin andmeanalüüsis 61 katseisiku andmeid (41 naist, $M_{vanus} = 23.39$, $SD = 4.02$). Katseisikuid kutsusin katsesse

sotsiaalmeedia ning ülikooli meililistide kaudu ning neid ei tasustatud rahaliselt, küll aga oli soovi korral võimalik teenida katsepunkte. Katseisikud olid juhuslikkuse alusel jagatud kahte gruppi: tagasiside- ($N = 33$, naisi 22, $M_{vanus} = 22.91$, $SD = .55$) ja kontrollgrupp ($N = 28$, naisi 19, $M_{vanus} = 23.96$, $SD = .91$) ning kõik osalejad pidid enne katse algust tutvuma katseisikute informeeritud nõusoleku lehega ja selle allkirjastama. Katseisikud võisid uuringus osalemise katkestada igal ajal.

Laste kaasamiseks võtsid uurijad ühendust Tartu ning Tallinna eestikeelsete lasteaedadega, tutvustasid uuringut ning kui juhtkond oli selle läbiviimisega nõus, informeeriti lapsevanemaid ning jagati laiali lapsevanemate informeeritud nõusoleku lehed lapse uurimuses osalemiseks. Uurimusse kaasasime erinevatest lasteaiarühmadest vaid lapsed, kelle vanemad tagastasid allkirjastatud nõusolekulehe. Samuti palusime vanematel nõusolekulehel teavitada lapse allergiatest ning lastele mängulise sündmuse käigus jagatav maius valiti vastavalt sellele informatsioonile.

Materjalid

EIT tarkvara. EIT eestikeelne versioon koosneb 16 erinevast avatarist: kaheksast nelja- ning kaheksast kuueaastasest avatarist, kellest omakorda pooled on meessoost ning pooled naissoost. Tasakaalustatud on ka laste emotsionaalsus ja seksuaalsele väärkohtlemisele viitav informatsioon: pooled avataridest väljendavad emotsiooni (näoilme, nutmine) ja pooled on neutraalsed ning poolte avataride stsenaarium sisaldab seksuaalset väärkohtlemist ja pooltel ei sisalda. Avataride esitamise järjekord on katseisikute vahel varieeritud. Avataride näod (Joonis 1) ei põhine ühegi reaalse lapse näol, vaid on loodud spetsiaalset arvutitarkvara kasutades (SitePal, 2014). Laste räägitav tekst on saadud eestikeelseks tekst-kõne sünteesiga (<http://eki.ee/heli>). Tarkvara salvestab küsitud küsimuse liigi ning avatari poolt antud vastuse.

Joonis 1. Avataride näod EIT tarkvaras

Protseduur

Uuring koosnes kolmest osast: küsitlemise treenimine, lastega mänguliste sündmuste läbiviimine ja päriselu olukorras laste intervjuerimine sündmuste kohta.

Küsitlemise treenimine. Küsitlemistreeningud toimusid Tartu ja Tallinna ülikooli hoonete klassiruumides. Katse ajal viibisid katseruumis lisaks katseisikule kaks eksperimentaatorit. Katse alguses tutvustasin katseisikule katse sisu ning palusin selle katseperioodi lõpuni konfidentsiaalsena hoida. Võtsin katseisikult informeeritud nõusoleku kohta allkirja ning seejärel lasin tal lugeda soovitusi heaks küsitlemiseks (Lisa 1). Veendumaks, et loetu katseisikule arusaadav oli, esitasin talle loetud soovitude kohta kaks küsimust ning küsitlustreeningu juurde asusime alles siis, kui katseisik mõlemale õigesti vastanud oli – vähemalt ühe vale vastuse korral tuli tal soovitudestega uuesti tutvuda.

Katseisikud küsitlesid 1.5-2h kestval treeningsessioonil EIT tarkvaras (*Empowering Interview Training software*, EIT © versioon 1.12.7; Santtila, Zappalà, ja Pompedda, 2012) kuut erinevat avatari. Katseskeem oli tasakaalustatud nii, et iga katseisiku intervjueritavatest avataridest kolm olid kuue- ja kolm nelja-aastased, kolm avatari seksuaalse väärkohtlemise stsenaariumiga ja kolm muu stsenaariumiga ning samuti olid pooled neist tüdruku ja pooled poisi näoga. Avataride valik ja nende katseisikule esitamise järjekord toimus juhuslikkuse

alusel. Andsin katseisikule enne iga avatari küsitlemist vastava avatari taustaloo oletatava juhtumi kirjeldusega (vt näiteid Lisa 2). Seejärel palusin katseisikul esialgse info põhjal oletada, kas antud juhtumi puhul on seksuaalne väärkohtlemine aset leidnud või mitte ning lisaks pidi katseisik andma oma vastusele kindlushinnangu (50-100%).

Iga avatari küsitlemiseks oli katseisikul aega kuni 10 minutit, kuid katseisik võis intervjuu ka varem lõpetada, kui ta oli rahul avatarilt saadud informatsiooniga. Mõlemad eksperimentaatorid istusid katseisiku selja taga ning küsitlemise ajal oli katseisik näoga arvutiekraani poole, nägi sellelt avatari kujutist ning kuulis kõlaritest avatari vastuseid. Katseisik esitas küsimused verbaalselt. Teine eksperimentaator, kes tarkvara opereeris, kuulas katseisiku küsimusi, kategoriseeris need vastavalt küsimuse liigile (vt Lisa 3) ning sisestas küsimuse liigi programmi. Tarkvara genereeris eelnevate uuringute põhjal koostatud algoritmi järgi avatari vastuse (täpsemat infot algoritmi kohta vt Pompedda jt, 2015; Pompedda jt, 2017). Mina kirjutasin intervjuu ajal üles katseisiku kasutatud soovitatud ning mittesoovitatud küsimusi ning palusin iga intervjuu lõpus katseisikul määrata, kas seksuaalne väärkohtlemine leidis aset või mitte. Samuti tuli katseisikul uuesti anda oma vastuse kindlushinnang ning kirjeldada võimalikult täpselt, mis tema arvates avatariga juhtus. Kui küsitlemise lõpus polnud katseisik ikka lahenduses kindel, oli tal lubatud öelda, et tal puudub piisav informatsioon otsuse tegemiseks.

Katseisikud olid juhuslikult jagatud kahte gruppi: tagasiside- ning kontrollgrupp. Tagasiside saajatele andsin pärast nende vastuste kuulamist ja ülesmärkimist tagasisidet nende otsuse õigsuse kohta: lugesin katseisikule ette juhtumi tegeliku lahenduse (vt näidet Lisa 2). Seejärel andsin neile tagasisidet kahe intervjuus kasutatud soovitatud ning kahe mittesoovitatud küsimuste liigi kohta (vt juhendit Lisa 3). Tõin välja kasutatud soovitatud ning mittesoovitatud küsimuste sõnastuse, küsimuste kategooria (nt valikvastustega küsimus) ning ütlesin, kas vastus sellisele küsimuse kategooriale on tavaliselt usaldusväärne või mitte. Kontrollgrupi katseisikud neid kommentaare ei saanud ning jätkasid kohe pärast nende arvates lapsega juhtunu kirjeldamist uue avatari taustalooga tutvumise ning seejärel intervjuueerimisega.

Kuuenda intervjuu järel andsime kõigile katseisikutele infomaterjali soovitustega selle kohta, kuidas lapsega NICHD küsitlusmeetodit (Orbach jt, 2000) kasutades uurivat intervjuud läbi viia ning kuidas lapsega usalduslikku suhet luua (Lisa 4). Palusin katseisikul materjaliga enne katse järgmist etappi tutvuda ning ütlesin, et seda tuleb intervjuu ajal kasutada (s.t ei ole

vaja pähe õppida). Kordasin üle, et katsekäik tuleb katseruumist väljudes hoida konfidentsiaalsena ning et järgmises etapis intervjuueeritavatelt päris lastelt ei tohi midagi küsida seksuaalse väärkohtlemise kohta, kuna juhtum, mille kohta uurima hakati, on hoopis teise iseloomuga.

Lavastatud sündmused. Uurimuses osalevates lasteaedades lavastati sündmus, kus mina viisin ühe eksperimentaatorina planeeritud stsenaariumit järgides lastega läbi mängulisi tegevusi, mis koosnesid lihtsatest elementidest nagu kostüümi selgapanemine, laul või tants ning maiuste jagamine. Mängude ajal viibis ruumis ka teine eksperimentaator, kes tegeles sündmuse videosalvestamisega, et fikseerida täpselt toimunu, et hiljem saaks määrata laste poolt antud detailide täpsuse. Stsenaariumeid oli kaks: piraadi- ja klounimäng (Lisa 5). Pooled lapsed osalesid ühes ning pooled teises sündmuses, samuti olid lapsed jaotatud vanuse järgi kahte gruppi nii, et mõlemas mängus osaleks võrdselt nooremasse (4-5 a) ja vanemasse (6-7 a) vanusegruppi kuuluvaid lapsi.

Laste intervjuerimine. Kuus kuni kaheksa päeva pärast lasteaias toimunud sündmust ja viis kuni üheksa päeva pärast küsitlemise treenimist küsitles iga katseisik individuaalselt kahte last nendega toimunud sündmuse suhtes. Laste sündmused ja vanused olid katseisikute vahel tasakaalustatud nii, et iga katseisik küsitles samast vanusegrupist, kuid erinevates sündmustes osalenud lapsi. Intervjuud helisalvestati ning kasutatud küsimuste liigid ja arv ning laste vastused kodeeriti salvestiselt.

Enne küsitlemist viibisid ruumis teine eksperimentaator ja katseisik. Eksperimentaator kordas katseisikule üle, et ta ei tohi laste käest küsida nende isikliku info kohta, samuti ei tohtinud viidata füüsilisele või seksuaalsele väärkohtlemisele ega kasutada abivahendeid (nt mänguasjad). Pärast seda sai katseisik paberil põgusa eelinfo sündmuse kohta, milles laps osales, ning eksperimentaator teavitas katseisikut sellest, et osa infost on tõene ning osa vale ja et ta eesmärgiks on saada teada, millises sündmuses laps osales.

Seejärel saatsin ma sisse lapse ja väljusin ise. Ruumi jäi ka eksperimentaator, kes ei viinud lastega korraldatud mängu läbi. Tema ülesandeks oli jälgida ajalimiiti ning veenduda, et katseisik ei küsiks lapse käest isikliku info ega väärkohtlemise kohta. Intervjuu kulges juhendi järgi: kõigepealt oli küsitlejal kaheksa minutit aega lapsega usalduse tekitamiseks ning seejärel maksimaalselt 22 minutit sündmuse kohta küsitlemiseks (täpset intervjuu käiku vt Lisa 4). Esimene küsimus sündmuse kohta uurimiseks oli fikseeritud. Pärast intervjuu lõppu palus eksperimentaator küsitlejal ruumist lahkuda, küsis lapse käest mõned küsimused

intervjuu kohta (nt „Kas sulle meeldis rääkida Y-ga?“) ning andis talle väikese meene. Seejärel viisin ma lapse tagasi lasteaiarühma ning teine eksperimentaator lasi katseisikul kirjeldada võimalikult täpselt, millises sündmuses laps osales. Seejärel küsitles katseisik sama protseduuri järgides teist last.

Kodeerimine. Intervjuud lastega kodeeriti ühe Tallinna ja ühe Tartu eksperimentaatori poolt, kasutades audiosalvestusi ning eksperimentaatori poolt intervjuu jooksul tehtud kommentaare laste mitteverbaalsete vastuste kohta. Laste vastuste korrektsust sündmuse kohta kontrolliti sündmuste videosalvestistelt. Mõlemad eksperimentaatorid kodeerisid teises linnas läbiviidud intervjuud. Leidmaks kodeerijate vahelist kookõla, kodeeriti 10% intervjuudest mõlema eksperimentaatori poolt. Kodeerijate vaheline kooskõla oli 95%

Intervjuudest kodeeriti nii katseisikute kasutatud küsimuste liigid kui ka detailid laste vastustest. Küsimused kodeeriti sama juhendi järgi nagu küsitlemise treenimisel kategoriseeritud küsimused (Lisa 3). Laste vastustest kodeeriti iga infoühik detailiks, seega iga tegusõna, alus, omadussõna, määrus, sihitis ja täiend vastas ühele detailile. Lisaks jaotati vastustes sisalduvad detailid kolme kategooriasse: õiged, valed ja ebaolulised detailid. Ebaoluliste detailide alla kodeeriti see info, mis polnud lastega toimunud lavastatud sündmusega seotud.

Andmeanalüüs. Kontrollimaks, kas katseisikute grupid erinevad üksteisest statistiliselt oluliselt vanuse poolest, kasutasin sõltumatute gruppide t-testi ning et uurida, kas gruppide vahel on statistiliselt olulisi erinevusi haridustaseme või katseisikute soo osas, kodeerisin haridustaseme nominaalskaalale ning viisin läbi hii-ruut testid. Sõltumatute gruppide t-testiga kontrollisin veel laste antud tõeste detailide osakaalu laste sugude lõikes.

Käesoleva uurimistöõ hüpoteeside kontrollimiseks kasutasin andmeid katseisikute kasutatud soovitatud ja mittesoovitatud küsimuste arvu kohta intervjuudest lastega ning lastelt küsitlemise käigus saadud tõeste, valede ja (sündmuse suhtes) ebaoluliste detailide arvu. IBM SPSS Statistics 23 (IBM, New York, USA) tarkvara kasutades arvutasin hüpoteeside kontrollimiseks vajalikud uued muutujad: soovitatud küsimuste osakaal kõigist küsimustest ning intervjuu käigus lastelt saadud tõeste detailide arv kõigist detailidest. Need on käesoleva katseplaani sõltuvateks muutujateks. Andmeid analüüsisin sama tarkvaraga.

Antud katseplaani puhul on tegemist segakatseplaaniga, mis tähendab, et analüüsis oli sõltumatute katsegruppide (*between-subjects*) muutujaks katsegrupp (tagasiside või

kontroll) ning kuna sõltuvate muutujate arvutamiseks vajalikud küsimuste ning laste antud detailide arvud saadi iga katseisiku kahest erinevast järjestikusest intervjuust, käsitleti intervjuude järjekorda kui sõltuvate katsegruppide (*within-subjects*) muutujat. Eelnevast lähtuvalt valisin hüpoteeside kontrollimiseks Two-Way Mixed ANOVA testi, et võrrelda kahe grupi keskmisi.

TULEMUSED

Katsegruppide võrdlemiseks läbi viidud t-test näitas, et tagasisidegrupi katseisikute vanused ($M = 22.91$, $SD = 3.18$) ja kontrollgrupi katseisikute vanused ($M = 23.96$, $SD = 4.83$) ei erinenud üksteisest statistiliselt oluliselt ($t(45.32) = .99$, $p = .33$, $d = .26$). Hii-ruut testist selgus, et grupid ei erinenud üksteisest statistiliselt oluliselt ka katseisikute haridustaseme poolest ($\chi^2(2, N = 61) = 3.23$, $p = .20$, $V = .23$). Bakalaureusekraad oli omandamisel tagasisidegrupis 24 ja kontrollgrupis 25 katseisikul, bakalaureusekraadiga olid tagasisidegrupis kaheksa ja kontrollgrupis kaks ning magistrikraadiga üks katseisik mõlemast katsegrupist. Samuti ei olnud statistiliselt olulisi erinevusi kontroll- ja tagasiside grupi soolises jaotumises ($\chi^2(1, N = 61) = .01$, $p = .92$, $\phi = -.013$).

Tagasiside mõju soovitatud küsimuste osakaalule intervjuudes

Kui EIT programmiga treenimine parandab küsitlemise kvaliteeti intervjuudes päris lastega, peaks küsitlemistreeningus saadud tagasisidel olema soovitatud küsimuste osakaalule päris lastega läbiviidavates intervjuudes positiivne mõju. Selle testimiseks viisin läbi 2 x 2 Mixed ANOVA, kus sõltuvaks muutujaks oli küsitleja kasutatud soovitatud küsimuste osakaal kõigist kasutatud küsimustest. Analüüsid näitasid, et intervjuu järjekorral polnud statistiliselt olulist peamõju soovitatud küsimuste osakaalule ($F(1, 59) = .32$, $p = .86$, $\eta^2 < .001$). Samuti polnud intervjuu järjekorra ning katsegrupi interaktsioonil statistiliselt olulist mõju ($F(2, 59) = .95$, $p = .36$, $\eta^2 = .02$). Küll aga oli statistiliselt oluline katsegrupi peamõju soovitatud küsimuste osakaalule kõigist küsimustest ($F(1, 59) = 7.40$, $p < .01$, $\eta^2 = .11$). Selgus, et tagasiside grupi kuulunud katseisikute soovitatud küsimuste osakaal oli kõrgem ($M = .40$, $SD = .15$) kui kontrollgrupi kuulunud katseisikute soovitatud küsimuste osakaal ($M = .29$, $SD = .15$) kõigist küsimustest.

Tagasiside mõju lastelt saadud tõeste detailide osakaalule

Kontrollimaks teist hüpoteesi, mille järgi küsitlustreeningu käigus tagasisidet saanud katseisikud saavad laste küsitlemisel neilt rohkem tõeseid detaile kui kontrollgrupi kuulunud

küsitlejad, viisin läbi 2 x 2 Mixed ANOVA, kus sõltuvaks muutujaks oli lapselt intervjuu käigus saadud tõeste detailide osakaal kõigist detailidest. Analüüsid näitavad, et intervjuu järjekorral polnud statistiliselt olulist peamõju lastelt saadud tõeste detailide osakaalule ($F(1, 59) = 1.27, p = .26, \eta p^2 = .02$), samuti polnud intervjuu järjekorra ja katseisiku grupi interaktsioonil sellele statistiliselt olulist mõju ($F(1, 59) = .805, p = .37, \eta p^2 = .01$). Lastelt intervjuu käigus saadud tõeste detailide osakaalule polnud statistiliselt olulist mõju ka sõltumatute gruppide muutujal, katseisiku grupil ($F(1, 59) = .11, p = .74, \eta p^2 < .01$). See näitab, et tagasisidegruppi kuulunud küsitlejad ei saanud lastelt intervjuu käigus tõesemat infot ($M = .35, SD = .22$) kui kontrollgruppi küsitlejad ($M = .33, SD = .22$).

ARUTELU

Käesoleva uurimistöö eesmärgiks oli välja selgitada, kas tagasisidestatud küsitlustreening EIT tarkvaraga parandab ka lapsega päriselus läbi viidava küsitlemise kvaliteeti. Uuriti katseisikute kasutatud soovitatud küsimuste tüüpide määra kõigist kasutatud küsimustest ning lastelt intervjuudes saadud tõeste detailide osakaalu kõigist detailidest. Uurimistöö esimene hüpotees eeldas, et küsitlemistreeningus tagasisidet saanud küsitlejad küsivad intervjuudes päris lastega suuremal määral soovitatud küsimusi kui küsitlejad, kes küsitlemistreeningus tagasisidet ei saanud. Lisaks otsisin kinnitust hüpoteesile, mille järgi küsitlemistreeningus tagasisidestatud küsitlejad saavad intervjuueerimisel lastelt suuremal määral tõeseid detaile kui küsitlejad, kes treeningu käigus tagasisidet ei saanud.

Uuringu tulemustest selgus, et kontroll- ning tagasisidegruppi katseisikute intervjuudes kasutatud soovitatud küsimuste osakaalud tõepoolest erinesid üksteisest statistiliselt oluliselt. Suuremal määral kasutasid laste küsitlemiseks soovitatud avatud küsimusi treeningu käigus tagasisidet saanud katseisikud - sellega sai kinnitust esimene hüpotees. Teise hüpotees aga kinnitust ei leidnud: analüüsides selgub, et tagasiside- ja kontrollgrupp ei erinenud üksteisest statistiliselt oluliselt lastelt intervjuude käigus saadud tõeste detailide määra poolest.

Tagasiside soodustab soovitatud küsimuste küsimist

Käesoleva uuringu tulemus, mille järgi tagasisidestatud küsitlustreening eestikeelse EIT tarkvaraga suurendab soovitatud ehk avatud ning vaba meenutamist võimaldavate küsimuste osakaalu intervjuudes päris lastega, kinnitab, et treenides küsitlejaid tõsimängulise tarkvaraga nagu EIT, on võimalik parandada sooritust ka reaalses küsitlemissituatsioonis,

mitte ainult järgnevatel treeningkordadel samas arvutiprogrammis, nagu on leitud eelnevates uuringutes EIT efektiivsusest (Pompedda jt, 2015; Pompedda jt, 2017). Tulemus on kooskõlas ka Ninaus jt (2015) tulemusega, mille järgi tõsimängud aitavad läbi päriselu olukorra simuleerimise inimese sooritusvõimet parandada.

Tulemus, mille järgi tagasisidestatud EIT treening soodustab küsitlejatel hiljem laste küsitlemiseks sobivamate küsimuste kasutamist, osutab, et EIT-d võib olla võimalik kasutada ka politseiuurijate efektiivsemaks treenimiseks seksuaalselt väärkoheldud laste küsitlemisel. Siiani on erinevate treeningmeetodite probleemiks olnud vahetu tagasiside puudumine (Benson ja Powell, 2015), mis aga on varasemate uuringute järgi menetlejate küsitlemismeetodites muutuste esilekutsumiseks väga oluline (Sternberg jt, 2002). EITs on võimalik sellist tagasisidet pakkuda ning kuna küsitlemistreeningu käigus saavad treenitavad koheselt informatsiooni enda kasutatud küsimuste kvaliteedi kohta, on võimalik käitumist ka jooksvalt korrigeerida.

EIT pakub kuluefektiivset alternatiivi ressursimahukatele koolitustele. Politseiuurijate koolitamine nende küsitlemioskuste tõstmiseks on aga tähtis, sest uurijate pädevus seksuaalselt väärkoheldud laste küsitlemisel tagab ülekuulatavate pikema meenutuse ja tõesamad ütlused (Fisher ja Geiselman, 1992; Hershkowitz jt, 1997, Gagnon ja Cyr, 2017) ning asjaolu, et küsitlejate EIT tarkvaraga treenimise järel küsivad nad hiljem lastelt rohkem avatud küsimusi, omab suurt väärtust õiglase kohtumõistmise kontekstis. Laste tõesed ütlused on eriti seksuaalse väärkohtlemise juhtumite korral oluliseks tõendusmaterjaliks, sest tihti selliste juhtumite puhul muud tõendid puuduvad (Lamb, 1994). Veel enam - oskuslik küsitlemine on tähtis ka laste huvide ja õigustega arvestamiseks, et vältida võimalikku psühholoogilist kahju ülekuulatavale.

EIT tarkvara eesmärgiks on treenida küsitlejaid kasutama küsimusi, millele saadakse kõige suurema tõenäosusega usaldusväärseid vastuseid ning selle jaoks antud tarkvara käesoleva uuringu tulemuste järgi ka efektiivne on. Kuigi ainuüksi vaba meenutust soodustavate küsimuste kasutamine ei väldi lapse teisest ohvrustamist või teisi võimalikke ülekuulamise negatiivseid tagajärgi, võib tulemus, et tagasisidestatud treeningul taolises tõsimängulises programmis on mõju reaalses küsitlussituatsioonis kasutatavatele küsimuste tüüpidele, tähendada, et sarnasel viisil on võimalik treenida ka teisi lapse huvidega arvestavaks küsitlemiseks vajalikke oskusi nagu empaatia, soojus, kannatlikkus või tundlikkus lapse vajaduste suhtes. Lisaks lastelt tõeste ütluste saamisele, väldivad need ka

lapse mälujälgede moonutamist ning lapse teisest ohvristamist (Cronch, Viljoen ja Hansen, 2006; Themeli ja Panagiotaki, 2014).

Tagasiside mõju puudumine lastelt saadavate tõeste detailide osakaalule

Antud uurimistöö tulemus, mille järgi EIT küsitlustreeningu käigus tagasisidestatud küsitlajad ei saanud reaalses küsitlussituatsioonis lastelt rohkem tõeseid detaile, võrreldes nende küsitlajatega, kellele küsitlemistreeningus kasutatud küsimuste liikide ning õigete lahenduste kohta vahetut tagasisidet ei antud, on selle uuringu esimese hüpoteesi kinnitust leidmise tõttu vastuoluline. Seda rõhutavad ka varasemate uuringute tulemused, mis kinnitavad, et lapsi intervjuerides saadakse avatud küsimustele vastuseks suuremal määral tõeseid detaile kui suletud või suunavatele küsimustele (Fisher ja Geiselman, 1992; Hershkowitz jt, 1997). Käesolevast uuringust selgus, et treeningus tagasisidet saanud katseisikud küsisid reaalses küsitlemissituatsioonis lastelt rohkem just selliseid soovitatud küsimusi. Selles, miks lapsed nendega läbiviidud sündmuse kohta vähe detaile andsid, sõltumata avatud küsimuste kasutamisest intervjuerija poolt, võib rolli mängida sündmuse vähese emotsionaalsusega iseloom. Lastele jäävad paremini meelde emotsionaalsed sündmused (Burrell, Johnson ja Melinder, 2016) ning tuleb tõdeda, et lisaks neutraalsele emotsionaalsusele polnud meie lavastatud tegevused lasteaia kontekstis kuidagi eriliselt silmatorkavad või meelde jäävad, sest mängulisi tegevusi toimub seal ka muul ajal.

Lisaks esimest hüpoteesi kinnitavale tulemusele tagasiside mõju kohta soovitatud küsimuste määrale, kõneleb selle märkimisväärne efektisuurus ($\eta^2 = .11$) ka tulemuse kõrgest praktilisest tähtsusest. Seepärast olen teise hüpoteesi kinnitamata jäämisest tehtavate järelduste suhtes pigem ettevaatlik. Kindlasti ei anna see alust üldistada, et soovitatud avatud ning vaba meenutust võimaldavatel küsimustel pole lastelt saadavate vastuste kvaliteedile mingit mõju. Pigem pean seletamaks, miks see mõju käesolevas uuringus ei avaldunud, uurima võimalikke sekkuvaid muutujaid ning antud uurimistöö piiranguid.

Uurimistöö piirangud

Selles uuringus olid küsitletud laste poolsete muutujatena kontrolli alla võetud laste vanus ning sündmus, milles lapsed osalesid. Laste vastustest saadud tõeste detailide arvu võisid aga mõjutada paljud individuaalsed erinevused. Samuti polnud võimalik kontrollida, et lapsed mängulise sündmuse ning intervjuude toimumise vahelise nädala jooksul omavahel sündmustest ei räägiks. See on oluline, sest sotsiaalne kontakt võib soodustada laste

sündmuse kohta käivate tõeste mälestuste rikkumist (Bright-Paul, Jarrold, Wright ja Guillaume, 2012). Lisaks polnud võimalik korraldada intervjuusid nii, et kõik lapsed saaksid intervjueritud samal ajal päevast: ka ööpäevane rütm või lasteaia päevaplaanikohased tegevused võisid laste tähelepanu ja motivatsiooni mõjutada, millel omakorda võis olla mõju nende antud detailide relevantsusele (van der Heijden, de Sonnevillie ja Althaus, 2010).

Kuigi statistiliselt oluline tulemus tagasisidegrupi kasutatud kõrgema määra soovitatud küsimuste kohta kinnitab hüpoteesi, on kooskõlas eelnevate teadusuuringute tulemustega ning omab märkimisväärset efektisuurust, tuleb ka selle puhul silmas pidada, et hoolimata kahe katsegrupi vaheliste statistiliselt oluliste haridustaseme-, soo, või vanuseerinevuste puudumisest, võis sõltuvat muutujat mõjutada mõni teine katseisikute poolne muutuja, mida ei kontrollitud. Erinevus soovitatud küsimuste osakaalus võis tuleneda ka juhustest arusaamise oskuse, keskendumisvõime või motivatsiooni süstemaatilisesest mõjust sooritusele (nt DePasque ja Tricomi, 2015).

Edasiuurimise võimalused

EIT tarkvara on varem küll testitud itaaliakeelse valimiga, millest selgus, et küsitlemistreeningul oli positiivne mõju sooritusele järgnevas küsitlemistreeningus (Pompedda jt, 2015). Samuti on see läbi viidud Soomes, kuid selle tulemused on veel avaldamata ning käesolev uuring on esimene, mis kasutab EIT eestikeelset versiooni. Kuna küsimuste sõnastamine, avataride ning päris laste vastuste iseloom, nende mõistmine ning küsimuste tüüpide kodeerimine on kõik väga tugevalt keelega seotud nähtused, tuleks tulemuste üldistatavuse parandamiseks veenduda, et programmiga treenimisel on positiivne mõju küsitlejate sooritusele reaalses küsitlussituatsioonis ka teistes keeltes ning EIT teistele kultuuridele kohandatud versioonides. Pompedda jt (2017) leidsid, et küsitlemissooritus intervjuudes avataridega paraneb vaid ühetunnise tagasisidestatud EIT treeningu järel, kuid oleks kasulik uurida, kuidas on treeningu pikkus seotud küsitlemisostkuste paranemisega reaalses intervjuudes. Kui juhtub, et mõju ilmneb ka vähem kui kuue avatari intervjuerimise järel, on võimalik EIT treeningud palju ajaefektiivsemaks muuta.

Lähtuvalt käesolevas uuringus kasutatud lavastatud sündmuste vähesest emotsionaalsusest ning asjaolust, et lapsed andsid ka suuremal määral soovitatud küsimuste kasutamisel vähe tõeseid detaile, võiks tulevikus uuringut korrates kasutada meeldejäävama ning emotsionaalsema iseloomuga sündmusi. Samuti oleks oluline uuringut korrata

politseiuurijatest valimiga, sest EIT tarkvara on just nende treenimiseks loodud. Antud uuringus treniti küsitlajaid küll uurima seksuaalse väärkohtlemise kahtluse kohta, kuid sündmused, mille kohta päris lapsi küsitleti, olid teistsuguse iseloomuga. See võib seletada ka ebaolulist tulemust lastelt saadud tõeste detailide osakaalu kohta.

Kokkuvõte

Käesolevas uurimistöös leiti, et küsitlemistreeningus tõsimängulise tarkvaraga tagasisidet saanud katseisikud küsisid reaalses küsitlemissituatsioonis lastelt rohkem soovitatud küsimusi kui tagasisideta jäetud katseisikud, mis tähendab, et taolise programmiga treenimise mõju kandub ka reaalsesse küsitlemissituatsiooni. Kuigi treeningul tagasisidet saanud küsitlajad kasutasid rohkem soovitatud küsimusi kui kontrollgrupp, ei saanud nad lastelt statistiliselt oluliselt suuremal määral tõeseid kui valesid või irrelevantseid detaile kui kontrollgrupp. Mõju puudumine on seletatav antud uuringu piirangutest tulenevate sekkuvate muutujatega ning esimene tulemus omab sellest hoolimata ka iseseisvalt tähtsust. Tulemus kinnitab, et tõsimängud on võimalus kuluefektiivselt ning ka ajalises mõttes küllaltki säästlikult menetlejate küsitlemisoskuste kvaliteeti tõsta. See on oluline õigussüsteemi jätkusuutlikkuse seisukohalt ning võib aidata arendada treeningmeetodeid, et koolitada uurijaid küsitlemisel rohkem ka lapse psühholoogilise heaoluga arvestama.

VIITED

- Aldridge, J. ja Cameron, S. (1999). Interviewing child witnesses: Questioning techniques and the role of training. *Applied Developmental Science*, 3, 136–147.
- Benson, M. S. ja Powell, M. B. (2015). Evaluation of a comprehensive interactive training system for investigative interviewers of children. *Psychology, Public Policy, and Law* 21, 309–322.
- Burrell, L. V., Johnson, M. S., & Melinder, A. (2016). Children as earwitnesses: Memory for emotional auditory events. *Applied Cognitive Psychology*, 30(3), 323-331.
- Bright-Paul, A., Jarrold, C., Wright, D. B. ja Guillaume, S. (2012). Children's memory distortions following social contact with a co-witness: Disentangling social and cognitive mechanisms. *Memory*, 20(6), 580-595.
- Bruck, M., ja Ceci, S. J. (1999). The suggestibility of children's memory. *Annual Review of Psychology*, 50, 419–439.
- Cronch, L. E., Viljoen, J. L. ja Hansen, D. J. (2006). Forensic interviewing in child sexual abuse cases: Current techniques and future directions. *Aggression and Violent Behavior*, 11, 195-207.
- DePasque, S., & Tricomi, E. (2015). Effects of intrinsic motivation on feedback processing during learning. *Neuroimage*, 119, 175-186.
- Feltis, B.B., Powell, M.B., Snow, P.C. ja Hughes-Scholes, C.H. (2010). An examination of the association between interviewer question type and story-grammar detail in child witness interviews about abuse. *Child Abuse & Neglect*, 34(6), 407-413.,
- Fisher, R. P. ja Geiselman, R. E. (1992). *Memory-enhancing Techniques for Investigative Interviewing : The Cognitive Interview*. Springfield, Ill., U.S.A.: Charles C Thomas.
- Gagnon, K. ja Cyr, M. (2017). Sexual abuse and preschoolers: Forensic details in regard of question types. *Child Abuse & Neglect*, 67, 109-118.
- Hershkowitz, I., Lamb, M, Sternberg, K. ja Esplin, P. (1997). The relationships among interviewer utterance type, CBCA scores and the richness of children's responses. *Legal And Criminological Psychology*, 2(2), 169-176.

- Johnson, M., Magnussen, S., Thoresen, C., Lønnum, K., Burrell, L. V. ja Melinder, A. (2015). Best practice recommendations still fail to result in action: A national 10-year follow-up study of investigative interviews in CSA cases. *Applied Cognitive Psychology, 29*(5), 661-668.
- Kask, K. (2012). Dynamics in using different question types in Estonian police interviews of children. *Applied Cognitive Psychology, 26*, 324–329.
- Lamb, M. E. (1994). The investigation of child sexual abuse: An interdisciplinary consensus statement. *Child Abuse & Neglect, 18*, 1021–1028.
- Lamb, M. E., Sternberg, K. J., & Esplin, P. W. (2000). Effects of age and delay on the amount of information provided by alleged sex abuse victims in investigative interviews. *Child Development, 71*, 1586-1596.
- Lamb, M. E., Sternberg, K., J., Orbach, Y., Esplin, P. W. ja Mitchell, S. (2002). Is ongoing feedback necessary to maintain the quality of investigative interviews with allegedly abused children? *Applied Developmental Science, 6*, 35-41.
- Milne, R. ja Bull, R. (2003). Does the cognitive interview help children to resist the effects of suggestive questioning? *Legal and Criminological Psychology 8*, 21–38.
- Ninaus, M., Pereira, G., Stefitz, R., Prada, R., Paiva, A., Neuper, C. ja Guilherme, W. (2015). Game elements improve performance in a working memory training task. *International Journal of Serious Games, 2*, 3-16.
- Orbach, Y., Hershkowitz, I., Lamb, M. E., Sternberg, K. J., Esplin, P. W. ja Horowitz, D. (2000). Assessing the value of structured protocols for forensic interviews of alleged child abuse victims. *Child Abuse & Neglect, 24*, 733-752.
- Pompedda, F., Zappala, A. ja Santtila, P. (2015). Simulations of child sexual abuse interviews using avatars paired with feedback improves interview quality. *Psychology, Crime & Law, 21*(1), 28-52.
- Pompedda, F., Antfolk, J., Zappalà, A. ja Santtila, P. (2017). A combination of outcome and process feedback enhances performance in simulations of child sexual abuse interviews using avatars. *Frontiers In Psychology, 8*.
- Santtila, P., Zappalà, A. ja Pompedda, F. (2012). EIT® (Version 1.0) [arvutitarkvara]. Åbo Akademi University.

SitePal (2014). SitePal [Computer Software]. New York, NY: Oddcast.

Sternberg, K. J., Lamb, M. E., Davies, G. M. ja Westcott, H. L. (2001). The Memorandum of Good Practice: Theory versus application. *Child Abuse and Neglect*, 25, 669–681.

Themeli, O. ja Panagiotaki, M. (2014). Forensic Interviews With Children Victims of Sexual Abuse: The Role of the Counselling Psychologist. *European Journal Of Counselling Psychology*, 3(1), 1-19.

van der Heijden, K. B., de Sonnevile, L. J., & Althaus, M. (2010). Time-of-day effects on cognition in preadolescents: A TRAILS study. *Chronobiology International*, 27, 9-10, 1870-1894.

Westcott, H ja Kynan, S. (2006). Interviewer practice in investigative interviews for suspected child sexual abuse. *Psychology, Crime And Law*, 12(4), 367-382.

Wouters, P., van Nimwegen, C., van Oostendorp, H ja van Der Spek, E. (2013). A meta-analysis of the cognitive and motivational effects of serious games. *Journal Of Educational Psychology*, 105(2), 249-265.

LISAD

Lisa 1. Juhised hea intervjuerimise praktikaks

Laste käitumine intervjuudes on täiskasvanutega võrreldes märgatavalt teistsugune. Väikesed lapsed on eriti vastuvõtlikud mõjutustele: nad kalduvad täiskasvanute öeldud infot tajuma tõena ning nad ei vaidlusta intervjuerija poolt öeldud valesid väiteid.

Seetõttu on oluline tähele panna, millist tüüpi küsimusi lapsi intervjuerides kasutada. Üldiselt soovitatakse selleks avatud küsimusi, sest need tingivad enam tõenäoliselt usaldusväärse vastuse. Avatud küsimuste hulka kuuluvad järgmised küsimused:

Vaba meenutust hõlbustavad küsimused on ütlused (küsimused, lausungid), mida kasutatakse hõlbustamiseks lapse vaba meenutust. Need võivad olla üldised (“Räägi mulle kõik, mis juhtus algusest lõpuni”) või olla seotud millegagi, mida laps ise mainis (“Räägi mulle sellest lähemalt“ või „Sa mainisid autot. Räägi mulle sellest lähemalt.”).

Hõlbustajad julgustavad vastamise jätkamist. Need sisaldavad ütlusi nagu “olgu” ja lapse viimaste ütluste kordamist (peegeldamine).

Avatud küsimused suunavad lapse tähelepanu detailidele, mida laps on ise juba maininud ja paluvad lapsel neid detaile täpsustada (näiteks “Kus sa olid, kui see juhtus?”).

Küll aga peaks hoiduma suletud küsimustest ja suunavatest küsimustest, sest laste vastused neile on palju vähem usaldusväärsed ning need võivad luua lapsel väärad mälestused. Suletud ja suunavad küsimused võivad olla järgmised küsimused:

Valikvastustega küsimused suunavad lapse tähelepanu asjaoludele, mida ta ei ole ise veel maininud, ent otseselt ei vihja, et oodatakse teatud vastust. Vastusevariandid sellist tüüpi küsimustele on enamasti “jah” või “ei”. Näiteks võib intervjuerija küsida: “Kas ta katsus sinu peenist?” või “Kas ta tegi midagi enda peenisega?”.

Suunavad küsimused. Need on sõnastatud selliselt, et intervjuerija annab selgelt edasi, mis vastust ta ootab (näiteks “Ta sundis sind seda tegema, jah?”). Need võivad olla ka oletused detailide kohta, mida laps ei ole veel avaldanud (näiteks laps ütleb “Me lamasime diivanil” ning intervjuerija küsib selle peale “Tema oli sinu peal või sina olid tema peal?”).

Kordamisküsimused enne intervjuu alustamist:

Kui laps ei anna väidetava väärkohtlemise situatsiooniga seoses mingeid detaile, siis peaks intervjuerija küsima lapselt küsimusi väidetava situatsiooni kohta. Näiteks „Kas su isa katsus sind?“

 Jah Ei

Kui laps annab mingi detaili väidetava väärkohtlemise situatsiooni kohta, näiteks “ta lõi mind”, siis milline on parim küsimus, mida küsida?

1. Kas see oli valus?
2. Kes sind lõi?
3. Kas Su isa lõi sind?

Lisa 2. Eelinfo juhtumite kohta

Jaanika. Jaanika on 6-aastane tüdruk, kes elab oma vanavanematega, kuna ta on orb. Ta hakkas sellel aastal koolis käima ja tundub, et tal on oma klassikaaslastega ja õpetajatega head suhted. Ta vanavanemad Helen (70-aastane) ja Albert (78-aastane) on alati kaasatud tüdruku tegevustesse ja toetavad teda igati. Sotsiaaltöötaja, kes lapsega tegeleb, on aga teavitanud, et laps kardab oma vanaisa. Samas ei ole Jaanikal sinikaid ega teisi nähtavaid vigastusi.

Joonas. Joonas on 6-aastane poiss, kes käib esimeses klassis ja vabal ajal mängib jalgpalli oma kodulinna meeskonnas. Kodus ei ole märgatud ühtegi probleemi, vanemad on õnnelikult abielus ja lapsel tundub koolis hästi minevat. Isa märkab, et laps kardab oma treenerit ja ei taha tihti trenni minna. Olles mures, küsivad vanemad teistelt lastevanematelt, kas nende lapsed käituvad samamoodi. Tagasiside põhjal ja oma last küsitledes said nad teada, et treener on tavaliselt väga karm.

Juhtumite lahendused

Jaanika. Kuigi vanaisa ei olnud vägivaldne Jaanika vastu ja on lapse elus igatpidi olemas, kardab Jaanika siiski oma vanaisa. Jaanika on näinud vanaisa erinevates olukordades oma vanaema peksmas, ka tüdruku enda juuresolekul.

Joonas. Joonast ja ta meeskonnakaaslast on väärkohelnud nende treener pallide laoruumis.

Lisa 3. Tagasiside kasutatud küsimuste tüüpide kohta

Pärast iga intervjuud antakse tagasiside nelja erineva küsimuse kohta – kahe „hea“ ja kahe „halva“ küsimuse kohta. Positiivne tagasiside antakse avatud küsimuste kohta ja negatiivne tagasiside antakse suletud ja suunavate küsimuste kohta. Kui osaleja jätkab samade vigade tegemist, antakse tagasisidet esmajärjekorras uute küsimusetüüpide kohta.

Positiivne tagasiside

- *Vaba meenutust hõlbustavad ütlused ja küsimused (INV – Invitations)*
„Need on väga üldised küsimused, mis võimaldavad lapsel anda selge meenutuse ilma intervjuerija mõjutuseta. Suure tõenäosusega saadakse usaldusväärne vastus.“
- *Avatud küsimused (DIR - Directive Utterances)*
„Nende küsimustega küsitakse täpsemaid selgituse selle kohta, mida laps on varasemalt öelnud. Siia alla kuuluvad mis, mida, kes, kus, kuidas küsimused. Suure tõenäosusega saadakse usaldusväärne vastus.“
- *Hõlbustajad (FAC – Facilitations)*
„Need ütlused julgustavad last ilma suunavate sõnadeta vastamist jätkama. Need võivad olla lühikesed ütlused nagu „jätk“, peegeldamine ehk lapse eelneva vastuse ümbersõnastamine ja mittesuunavad julgustavad sõnad.“
- *Täpsustused (CLR – Clarifications)*
Küsimused, mis väljendavad, et sa ei ole aru saanud, mida laps ütles (nt „Mida sa ütlesid? Ma ei saanud täpselt aru.“). Küsides täpsustusi, on võimalik vähendada ebakindlust laste ütluste osas.

Negatiivne tagasiside

- *Vastust etteütlev küsimus (OP - Option-Posing Utterances) (nt “Kas sa nägid nuga?”)*
Need on suletud küsimused, mis suunavad lapse tähelepanu asjaoludele, mida ta ei ole ise veel maininud, ent otseselt ei vihja, et oodatakse teatud vastust. Tüüpiliselt vastab laps nendele küsimustele kas „jah“ või „ei“. Need küsimused toovad intervjuusse informatsiooni, mida laps ei ole varasemalt maininud ja ei võimalda lapsel selgitada, mis juhtus. Vastus sellistele küsimustele ei ole usaldusväärne.
- *Spetsiifilised suunavad küsimused (SpSug - Specific suggestive utterances)*
Nende küsimustega annab intervjuerija selgelt edasi, mis vastust ta ootab või oletab detailide kohta, mida laps ei ole avaldanud. Mõlemal juhul tutvustab intervjuerija lapsele detaile, mida ta ei ole varem maininud. Neid küsimusi kasutades saadakse tõenäoliselt lastel valeinformatsiooni.
- *Valikvastustega küsimused (MQ: Multiple questions)*
Need küsimused annavad lapsele ette eelnevalt intervjuerija poolt paika pandud vastusevariandid. Seetõttu valib laps tõenäoliselt ühe etteantud vastustest, isegi kui õiget vastust nimekirjas pole. Isegi, kui õige vastus on nimekirjas, valib laps juhuslikult etteantud vastusevariantide seast. Vastus sellistele küsimustele ei ole usaldusväärne.
- *Mittespetsiifilised suunavad küsimused (vali üks kolmest)*
 - *Mittespetsiifiline ja sotsiaalne surve.* Need küsimused on suunavad, kuid ei

too intervjuusse uusi detaile. Selle asemel kasutatakse sotsiaalselt survet, näiteks intervjuuerija väidab, et ta teab, mis juhtus.

- *Avatud küsimuse kordamine.* Sa oled korranud sama avatud küsimust või selle sisu rohkem kui ühe korra. Selline avatud küsimuse kordamine võib mõjuda lapsele negatiivse tagasisidena ta eelmise vastuse kohta.
- *Suletud küsimuse kordamine.* Oled korranud sama suletud küsimust rohkem kui korra. Seda tehes annad sa lapsele varjatult märku, et ta oma eelmist vastust muudaks. Vastused kinnistele küsimustele on ebausaldusväärsed; muudetud vastus sellisele küsimusele on veelgi vähem usaldusväärsem.
- *Pikad küsimused (LQ - Too long utterances)*

See tähendab, et üks küsimus sisaldab rohkem kui ühte teemat või mitu küsimust esitatakse reas. Sellistest küsimustest on lastel raske aru saada. Antav vastus ei ole usaldusväärne.
- *Ebaselged küsimused (Unclear Utterances)*

Need küsimused sisaldavad laste jaoks liiga keerulisi sõnu või on sõnastatud keeruliselt. Lastel on raske nendest küsimustest aru saada. Seetõttu ei ole vastus usaldusväärne. Vead:

 - Lõpetamata küsimused
 - Ebamäärane sõnastus (halb sõnastus)
 - Sisaldab negatiivset sõnastust
 - Sisaldab terminoloogiat või sõnastust, mis ei ole sobiv selles vanuses lastele
 - Küsimust ei ole, ainult väide
- *Küsimused seoses aja, tunnete ja fantaseerimisega (Questions regarding time, feelings and activation of phantasy)*

Küsimused, mis on seotud aja, tunnete ja fantaseerimisega, isegi kui sõnastatud korrektselt, näiteks avatud küsimusena, ei ole usaldusväärsed. Laps ei ole võimeline andma kindlaid detaile või me ei tea, mida laps mõtles tunnete all (näiteks ei tea me, kuidas saab laps aru sõnast „armastus“).

Lisa 4. Infomaterjal küsitlejatele

Lugupeetud intervjuuerija!

Intervjuu jooksul küsitled sa kaht last sündmuse kohta, milles lapsed osalesid nädal aega tagasi. Intervjuu audiosalvestatakse. Intervjuu esimeses osas pead sa lapsega kontakti looma ja tekitama temaga usaldusliku suhte. Selle protsessi hõlbustamiseks võiksid sa järgida sellel lehel etteantud küsimusi. Pea meeles, et usalduse tekitamise osa intervjuus, punktist 1 kuni 3, kestab maksimaalselt 8 minutit. Kui need 8 minutit on läbi, peaksid sa küsitlema last sündmuse kohta, kus ta osales. Intervjuu kestab maksimaalselt 30 minutit (8 minutit usalduse tekitamiseks ja 22 minutit intervjuueerimiseks), kuid võib lõppeda ka varem.

PEA MEELES, ET NENDE INTERVJUUDE JOOKSUL ON SUL KEELATUD ESITADA KÜSIMUSI IGASUGUSE VÄÄRKOHTLEMISE KOHTA!

- Kui laps näitab mingeid stressi märke või/ja väidab, et ta tahab intervjuult lahkuda, pead sa laskma tal lahkuda. Sa võid sõbralikult küsida, kas sa võid veel küsimusi küsida, kuid kui laps keeldub, pead sa intervjuu lõpetama.
- Kui intervjuu kaldub teistele teemadele, püüa vestlus tagasi suunata uuritava teema juurde.
- Proovi kasutada lihtsaid sõnu ja sõnasta laused vastavalt lapse vanusele.
- Ära näita välja frustratsiooni, kui laps ei vasta sulle sobival viisil.
- Püüa olla toetav ja püüa last kuulata.
- Püüa küsida küsimusi järgides „laiemalt kitsamaks“ struktuuri: alusta avatud küsimustega ning hiljem liigu spetsiifilisemate küsimuste juurde.

1) Sissejuhatus

1. “Tere, minu nimi on XXXXX ja ma soovin sinuga täna rääkida.”
2. “Mis on sinu nimi?”
[Oota vastust]
3. “Kui vana sa oled?”
[Oota vastust]

2) Põhireeglid

1. “Enne, kui me alustame, soovin ma kindlaks teha, et sa mõistad, kui oluline on rääkida tõtt.”
2. “Kui ma ütlen, et mu juuksed on rohelised, siis kas see on tõsi või vale?”
[Oota vastust, siis ütle]
3. “See on / ei ole tõde, kuna mu juuksed on tegelikult _____ värvi.”

Kui laps ei vasta küsimusele korrektselt, küsi temalt ka järgmised kaks küsimust (4 ja 5). Kui ta vastas korrektselt, liigu edasi 6. punkti juurde.

4. “Kui ma ütlen, et ma istun toolil, siis kas see on tõde või vale?”
[Oota vastust]
5. “See on tõde / vale, sest sa näed, et ma tõesti istun toolil.”
6. “Ma näen, et sa saad aru, mida tõe rääkimine tähendab. On väga tähtis, et sa täna räägiksid mulle ainult tõtt.”
[Paus]
7. “Kui ma küsin küsimuse, millest sa ei saa aru, siis ütlegi mulle, et „ma ei saanud aru”. Olgu?”
[Paus]
8. “Kui ma ei saa sinust aru, siis ma palun sul seletada, mida sa mõtlesid.”
[Paus]
9. “Kui ma küsin küsimuse ja sa ei tea vastust, siis lihtsalt ütlegi „ma ei tea.””
[Paus]
10. “Seega kui ma küsin sinu käest, mis mu koera nimi on, siis mis sa vastaksid?”
[Oota vastust]
[Kui laps ütleb „ei tea”, siis ütle]
- 11a. “Õige, sa ei tea seda.”
[Kui laps oletab, mis see võiks olla, siis ütle]

11b. "Ei, sa ei tea seda, kuna sa ei tea mind. Kui sa ei tea vastust, siis ära oleta – ütle parem, et sa ei tea."

[Paus]

12. "Ja kui ma ütlen asju, millest ma olen valesti aru saanud, siis paranda mind. Olgu?"

[Oota vastust]

13. "Kui ma ütlen, et sa oled kaheaastane tüdruk / poiss, mis sa siis ütleksid?"

Kui laps vastab õigesti, siis lõpeta see osa lausega:

14a. „See on õige“

Kui laps ei vasta korrektselt, küsi temalt ka järgmine küsimus:

14b. "Mis sa ütleksid, kui ma teeksin vea ja kutsuksin sind 2-aastaseks tüdrukuks?"

[Oota vastust]

14c. "See on õige."

3) Usalduse tekitamine

1. "Ma soovin sind paremini tundma õppida."

2. "Mis on sinu lemmiksöök?"

[Oota vastust] Kui laps ei taha vastata, siis võid liikuda edasi järgmiste küsimuste juurde

3. "Mis on sinu lemmikmäng?"

[Oota vastust] Kui laps ei taha vastata, siis võid liikuda edasi järgmiste küsimuste juurde

4. Laienda vestlust eelnevalt küsitud küsimuste põhjal. Küsi midagi ühe detaili kohta, mida laps ise eelnevalt mainis (**kui on selleks aega**).

[Oota vastust]

!!!Kui laps ei taha vastata mitte ühelegi küsimusele, proovi küsida midagi sündmuse kohta!!!

4) Sündmuse kohta küsitamine

Liigu vestlusega sündmuse juurde, milles laps osales. Rõhuta, et kuna intervjuueerija ehk sina ei olnud sündmuse juures, siis sa ei tea, mis juhtus ning sa tahad, et laps sulle seda räägiks.

"Ma tean, et keegi tuli sulle lasteaeda külla eelmisel nädalal. Mind ei olnud seal, seega palun räägi mulle, mis juhtus."

5) Kokkuvõte

Täna last ja ütle talle head aega.

Lisa 5. Piraadimäng ja Klounimäng

Stseen	Tekst	Tegevus	Detailid
1	Tere lapsed! Minu nimi on Nikita / Keit ja ma tahaksin teiega mängida piraadi / klouni mängu! Nii, mis mu nimi oli? Jah, minu nimi on Nikita / Keit . Kas te tahate mängida? Alustame sellest, et teeme ennast piraasideks / klounideks!	RA1 on toas, lapsed sisenevad tuppa koos RA2ga. Lapsevad seisavad ringi koos RA1ga. RA2 läheb kaamera taha. RA1 ütleb lastele oma nime ja mängu, mida nad mängima hakkavad.	RA1 nimi; sugu; riided; väljanägemine; osalejate arv; mängu nimi; kaamera
2	Nüüd ma annan teile osa oma kostüümist (igale lapsele kostüümiosa andes küsida lapse nime ja öelda, mis osa kostüümist ta saab). Kui ma kutsun teid, siis annate te mulle selle osa kostüümist, mis teie käes on, et ma saaks ennast riietada Piraadiks / Klouniks. Sobib?	RA1 küsib iga lapse nime ja annab talle osa oma kostüümist, öeldes kõva häälega, mis osa laps saab.	Osa kostüümist, mille laps saab; kostüümiosad, mis teised lapsed saavad; teiste laste nimed
3	Okei, nüüd on mul vaja mu mütsi! (jne kuni kõik osad on ära antud)	RA1 kutsub kostüümiosa, mis tal vaja on, et end riietuda. Iga laps tuleb tema juurde ja annab talle osa kostüümist.	Lapsed tõusevad püsti ja annavad osa kostüümist
4	Nii, nüüd on teie kord! Kas te olete valmis muutuma piraadiks / klouniks?	RA1 annab igale lapsele slmaklapi / klouninina . RA1 paneb isiklikult igale lapsele kostüümiosa näo ette	Kostüümiosa (maski) tüüp (klouninina, silmaklapp); RA1 paneb lapsele selle ise näo ette
5	Nüüd me teeme klounitantsu! Aga enne peame tegema klounitervituse. Kas te teate, kuidas seda teha? Te peate katsuma teie paremal käel oleva kaaslase põlve . Niimoodi (RA1 näitab ette lastele nii, et võtab igatüüpi käe ja paneb selle paremal käel oleva lapse põlvele). Nüüd me laulame piraadilaulu, teeme ringi! Aga enne peame tegema piraaditervituse. Kas te teate, kuidas seda teha? Te peate katsuma teie paremal käel oleva kaaslase küünarnukki . Niimoodi (RA1 näitab ette lastele nii, et võtab igatüüpi käe ja paneb selle paremal käel oleva lapse küünarnukile).	RA1 teeb ettepaneku teha tervitus, mis koosneb teise lapse põlve katsumisest. RA1 näitab kõigepealt ette, katsudes iga last põlve pealt. Seejärel teevad lapsed seda ise. RA1 teeb ettepaneku teha tervitus, mis koosneb teise lapse küünarnuki katsumisest. RA1 näitab kõigepealt ette, katsudes iga last küünarnuki pealt. Seejärel teevad lapsed seda ise.	RA1 katsub iga lapse põlve . Lapsed katsuvad teise lapse põlve . RA1 katsub iga lapse küünarnukki . Lapsed katsuvad teise lapse küünarnukki .
6	Lapsed tõusevad püsti ja teevad rongis tantsu (põhimõtteliselt lihtsalt liiguvad rongis, käed eesoleva inimese õlgade peal ja kallutavad nt keha paremale ja vasakule) . RA1 laulab laulu ette. Lapsed laulavad laulu (vt allpool).	RA1 teeb ettepaneku teha tantsu . Lapsed tõusevad püsti ja teevad tantsu . RA1 teeb ettepaneku laulu laulda. RA1 laulab ette. Lapsed tõusevad püsti ja laulavad laulu.	RA1 ja lapsed teevad koos rongitantsu RA1 laulab, RA1 ja lapsed laulavad koos, laulu sisu

7	Okei, nüüd on aeg minna klassi tagasi. Aitäh, et mängisite minuga piraadi / klouni mängu. Enne, kui te lähete, siis on mul teie abi vaja. Tulge siia ümber minu ja aidake mul ära võtta see müts. See on nii raske. Ma loen kolmeni ja siis võtke see kõik koos ära. Nii, 1-2-3	RA1 palub lastelt abi mütsi äravõtmisel. RA1 põlvitab ja lapsed kõik koos võtavad mütsi peast ära.	RA1 palub abi, RA1 põlvitab, lapsed katsuvad RA1 mütsi
8	Aitäh teile! Te olete olnud väga lahked. Nüüd peate te mulle oma silmaklapi / nina tagasi andma.	RA1 tänab lapsi ja võtab igalt lapselt nina / silmaklapi eest ära	RA1 katsub lapsi, võtab lapselt nina / silmaklapi eest
9	Kas teile meeldis mängida? (võib täita lahtiriietumise aega mingi jutuga, a la "mul oli väga lõbus")	RA1 võtab endalt kostüümi seljast osade kaupa (algne riietus taas seljas)	RA1 lahtiriietumine
10	Te olete väga toredad olnud ja aitasite mul mängida. Tänutäheks annan teile küpsise / kommi .	RA1 annab igale lapsele küpsise. Ta paneb isiklikult küpsise iga lapse suhu.	Küpsis, küpsise otse suhu panemine
11	"Nii, lähme klassi tagasi!". Vabajutustus, mingeid sündmusega seotud detaile ei tohiks mainida. Võib küsida nt, et kas lastel oli tore	RA1 ootab, et lapsed oleks söömisega lõpetanud, tänab lapsi mängimise eest. RA1 ütleb neile, et on aeg tagasi klassi minna. RA2 viib lapsed klassi tagasi.	

Käesolevaga kinnitan, et olen korrektselt viidanud kõigile oma töös kasutatud teiste autorite poolt loodud kirjalikele töödele, lausetele, mõtetele, ideedele või andmetele.

Kuna tulemused lähevad suurema uuringu raames publitseerimisele, olen nõus oma töö avaldamisega Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace alates 15.01.2020.

Elisabeth Kendrali

15.01.2018